

De waarheid over Rwanda

De waarheid over Rwanda

Het regime van Paul Kagame

Judi Rever

Amsterdam University Press

Oorspronkelijke uitgave: Judi Rever, *In Praise of Blood*. © Penguin Random House Canada, 2018 [ISBN 978-0-345-81209-4]

Copyright © 2018 Judi Rever

Published by arrangement with Random House Canada, a division of Penguin Random House Canada Limited

Vertaling: Ingrid Smeets, InkWell Texts & Translations

Ontwerp omslag: Anne Caesar

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 360 2

e-ISBN 978 90 4854 325 0 (ePub)

NUR 689 | 692

Uitgeverij AUP is een imprint van Amsterdam University Press.

Nederlandse editie: © Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2018

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

Voorwoord	9
Inleiding: Tegen de stroom in	13
1. Kagame's post in de binnenlanden	19
2. Waarom er oorlog gevoerd moest worden	43
3. Rwanda graaft zich in	59
4. Alles of niets	69
5. De dieptestructuren van het geweld van het RPF	79
6. Met de massamoord in het stadion van Byumba weggelopen	87
7. Kagame's rondtrekkende doodseskaders	97
8. De vijfde colonne van de Tutsi's	123
9. Uit de waarheid een web van leugens weven	141
10. Taferelen uit een tegenopstand	151
11. Een onwettige deal	173
12. De gevolgen van het verraad	187
13. De moordaanslag op Habyarimana	199
14. Een doelwit worden	217
15. Je kon het vanaf het begin zien aankomen	237
Conclusie: De doden gedenken	251

Bijlage A	259
De structuur van het RPF-geweld van 1994 tot en met de tegenopstand	
Bijlage B	263
De misdadigers van het Rwandees Patriottisch Front	
Dankwoord	281
Noten	283
Index	309
Over de auteur	315

Vanwege hun moed is dit boek opgedragen aan

Théogène Murwanashyaka
Manzi Mutuyimana
Mulinzi 21-00

Zij die eenmaal de roes van de macht kennen en er op enigerlei wijze van hebben geprofiteerd, ook al is het maar voor een jaar, kunnen er nooit bereidwillig afstand van doen. Het kan best zijn dat ze ondanks al hun macht diep ongelukkig zijn, maar ze zullen zich nooit op iets anders dan de macht richten om zich beter te voelen.

Edmund Burke

Voorwoord

Op een herfstige ochtend van oktober 1998 werd ik verwacht in het bouwvallige en vochtige huisje van Marcel Gérin en Gloria Martinez, in een klein dorpje in Wallonië. Een gemeenschappelijke vriendin had me verteld dat zij een opmerkelijk verhaal hadden over wat er écht gebeurd was in Rwanda in dat gruwelijke voorjaar van 1994.

Eerst als woordvoerder van de Belgische minister van Ontwikkelings-samenwerking, van 1989 tot 1991, en daarna als journalist voor de Vlaamse openbare omroep, volgde en volg ik het Rwanda-dossier bijzonder intensief. Ik behoorde toen al tot die enkele journalisten en academici, samen met een handvol Westerse politici, die zich ernstige vragen stelden bij het simplistische discours over de Rwandese tragedie alsof alleen 'de Hutu's' de moordenaars waren geweest en 'de Tutsi's' uitsluitend slachtoffers. Uiteraard ontkende niemand dat de Tutsi-minderheid door militairen en milities van het oude regime vervolgd en in grote mate uitgemoord was in het voorjaar van 1994: de genocide op de Tutsi's. Tegelijk wisten we dat het door Tutsi's gedomineerde Rwandees Patriottisch Front (RPF) van de triomferende leider Paul Kagame ook zware oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid had gepleegd, niet alleen in 1994 maar al vanaf zijn inval in het noorden van Rwanda in oktober 1990. Daarover bezat ik rechtstreekse getuigenissen uit mijn tijd als woordvoerder. Daarenboven reisde ik als journalist vanaf najaar 1993 geregeld zonder begeleiding van lokale 'gidsen' door Rwanda, ook vlak voor en meteen na de genocide, en dan krijg je veel te horen en soms te zien ... Toch sprak en schreef in die tijd bijna niemand over die massale misdaden door het RPF. De enkele keren dat ik het zelf deed werd ik door sommige collega's beschimpt als een 'sympathisant van het oude Hutu-regime' (sic!).

Maar wat het koppel Gérin-Martinez me toen, ruim vier jaar na de feiten, meer dan drie uren lang in hun kleine keuken aan een wankelende tafel vertelde sloeg zelfs mij met verstomming. Tot in de meest gruwelijke details beschreven ze hoe ze in de laatste week van april 1994 met eigen ogen hadden gezien hoe strak-opgeleide militairen van dat Patriottisch Front op een systematische manier vele duizenden Rwandese burgers ombrachten, alleen al in een klein gebied in het oosten van het land waar Marcel en Gloria woonden en opgepakt waren door het RPF. Hun slachtoffers waren geen vluchtende militieleden of moordende militairen, geen 'genocidairs' op de Tutsi's zoals de genocide-plegers intussen gemeenzaam genoemd worden, maar angstige en weerloze vrouwen, kinderen, baby's zelfs, ouderlingen en af en toe jongere mannen. De

lijken werden in massagraven gedumpt of opgebrand. In sommige gevallen legden de RPF-moordenaars hun slachtoffers bovenop de oudere doden in en om de kerken, dus bovenop de Tutsi-doden gemaakt door de Hutu-milities. Zo konden ze hun eigen massaslachtingen aan nietsvermoedende journalisten uit de hele wereld voorstellen als 'genocide op de Tutsi's'. Zelf konden Marcel en Gloria ternauwernood aan de dood ontsnappen door de hulp in te roepen van een televisieploeg van het wereldnieuwsagentschap Reuters en vooral, door op dat ogenblik te zwijgen over wat ze werkelijk gezien hadden. Pas vier jaar later, in 1998, zijn ze begonnen praten.

Ik wist al vanaf de oorlog van 1990 dat de militairen van het Rwandees Patriottisch Front meedogenloos tewerk gingen, dat het leven van 'de ander' voor hen niets waard was. Precies zoals ook de genocideplegers op de Tutsi's hun moorden uitvoerden. Maar nooit eerder had ik RPF-misdaden zo systematisch en uit eerste hand horen beschrijven.

Wekenlang heb ik toen het verhaal van het Belgisch-Mexicaanse koppel nagetrokken bij mensenrechtenonderzoekers en rechtstreekse getuigen uit de regio, zowel Rwandezen als buitenlanders. Ik kon het koppel Gloria-Martinez op geen enkele fout betrappen, zelfs niet op een overdrijving, wel integendeel. Daarom bracht ik hun verhaal uiteindelijk in de vorm van een lange documentaire voor het gereputeerde televisiemagazine Panorama op de Vlaamse openbare omroep VRT. Dat was in januari 1999. Het bleek een primeur.

Twintig jaar later is het een trieste eer om het voorwoord te mogen schrijven voor dit opzienbarende boek van de Canadese onderzoeksjournaliste Judi Rever over het regime van Paul Kagame, sinds 1990 de leider van het Rwandees Patriottisch Front en sinds 1994 eerst de feitelijke en vanaf 2000 ook de formele sterke man van Rwanda. (Volgens de aangepaste grondwet kan hij dat alvast blijven tot 2034.)

De accuraatheid waarmee Judi Rever de misdaden van het RPF beschrijft, onder de dictatoriale leiding van Paul Kagame, de veelheid aan rechtstreekse getuigen die ze aanhaalt, aangebracht of bevestigd door interne onderzoeksrapporten van het Internationaal Rwanda Tribunaal van de Verenigde Naties, maken van dit relaas een nieuwe mijlpaal in de geschiedschrijving en helaas ook in de beschrijving van het hedendaagse Rwanda. Haar gedetailleerde relaas overtuigt des te meer omdat ze geen eerder gekende getuigenissen reproduceert, ook niet mijn verhaal van Marcel Gérin en Gloria Martinez, maar zelf op zoek is gegaan naar daders en slachtoffers. Vooral de RPF-spijtoptanten klinken akelig precies. Hun weergave van de gruwelijke feiten sluit daarenboven nauw aan bij de getuigenissen van de overlevenden van die massamoorden. Daarenboven toont Judi Rever overtuigend aan hoe het Patriottisch Front de genocide op de eigen etnische

groep, de Tutsi's, mee aangevuurd heeft en zeker niet gestopt, met als enige doelstelling: de verovering van de almacht over Rwanda. Wat dus ook gelukt is. Uit academisch onderzoek was die analyse al lang bekend maar nooit eerder werd die onderbouwd met zoveel rechtstreekse getuigenissen over het precieze verloop van deze dikwijls hoogst-geheime militaire operaties.

Na dit boek kan niemand meer zeggen dat hij/zij 'het niet geweten heeft'. De waarheid over Rwanda, vanaf de oorlog door het Rwandees Patriottisch Front in 1990 tot het regime van Paul Kagame vandaag, ligt nu wijd opengespreid op tafel.

Met massale buitenlandse hulp, per capita groter dan in eender welk ander land in de regio, ook vanuit Nederland en België, naar Rwandese traditie goed besteed, heeft het nieuwe regime de economische neergang ten tijde van de oorlog, de genocide en de vluchtelingen crisissen (1990-1998) weer goed kunnen maken. Vooral de hoofdstad Kigali is het glimmende uithangbord geworden voor dat nieuwe Rwanda. Het regime van Paul Kagame pakt daar graag mee uit en verblindt zo de argeloze Westerse bezoekers, ook de politici en zelfs vele diplomaten uit de donorlanden.

Dat imago is misleidend.

Het verbergt de schrijnende ongelijkheid tussen een kleine rijke hoofdstedelijke elite en de massa van doodarme boerenfamilies op de heuvels, een ongelijkheid die nu dubbel zo groot is als voor de oorlog die het RPF zelf ontketende in 1990. Nog schrijnender is dat deze selectieve ontwikkeling een rooskleurig scherm optrekt waarachter een ongenadige politieke repressie en de omerta over de misdaden van de heersende militaire en politieke nomenclatuur schuilgaan. Wie nog een greintje moed overgehouden heeft om daar tegenin te gaan riskeert mishandeling, foltering, zelfs de dood, of in het beste geval de gevangenis, zoals bijvoorbeeld de Nederlands-Rwandese Victoire Ingabire sinds 2010 en de Belgisch-Rwandese Diane Rwigara sinds 2017. En dat zijn nog maar de min of meer bekende namen, naast intussen vele tienduizenden anderen die 'verdwenen' zijn sinds het RPF aan de macht gekomen is in juli 1994.

Wie persoonlijk een aantal van deze kleine en grote helden al jarenlang kent, of tot aan hun 'verdwijning' gekend heeft, kan alleen maar hopen dat hun strijd voor gerechtigheid uiteindelijk niet vergeefs zal zijn. Daarbij reikt dit boek de noodzakelijke stukken van de waarheid aan, onmisbaar voor een echte verzoening en zo een toekomst voor Rwanda.

Inleiding: Tegen de stroom in

Op een koude dag in maart 2015 opende ik een e-mail van iemand die Clarise Habimana heette. Het bericht luidde als volgt:

Beste Judi,

Dit document moet geheim blijven en mag niet aan derden worden geopenbaard. Veel succes,
Clarise

Jarenlang al had ik met enige regelmaat de misdaden opgetekend die de postgenocide-regering van Rwanda had gepleegd. Op drie continenten had ik gedetailleerde verklaringen verzameld van slachtoffers, daders en directe en indirecte getuigen. De genocide in Rwanda geldt als de meest tragische en verkeerd begrepen gebeurtenis van de twintigste eeuw. Door het etnische en politieke geweld dat het land overspoelde, zijn uiteindelijk miljoenen mensen om het leven gekomen in Rwanda en het naburige Congo, waardoor het landschap van Centraal-Afrika voorgoed veranderd is. De man die zegevierend uit het bloedvergieten kwam, was Paul Kagame; hij greep in juli 1994 de macht in Rwanda nadat hij de Hutu-extremisten had uitgeschakeld die de Tutsi's hadden uitgeroeid. Hij werd tot held uitgeroepen omdat hij de slachting had weten te stoppen en een verwoeste natie weer vanaf de grond had opgebouwd. Dat is het verhaal van goede en duistere machten dat in de meeste geschiedenisboeken en de gangbare media wordt verteld. Maar het ware verhaal is veel ingewikkelder en angstaanjagender.

Sinds 1997 probeer ik te achterhalen hoe het hele verhaal van de genocide in elkaar zit. Ook al had ik nog nooit van Clarise Habimana gehoord, ik downloadde de bijlage meteen. Al gauw beseftte ik dat ze een klokkenluider was, iemand die niet kon accepteren dat de geschiedenis was uitgewist of dat er daardoor geen gerechtigheid was gedaan. Ze had me een officieel compendium gestuurd van misdaden tegen de burgerbevolking die het Rwandees Patriottisch Front (RPF) van Paul Kagame had gepleegd tijdens de genocide.

Het document van 1 oktober 2003 werd *top secret* genoemd en was samengesteld door medewerkers van het strafrechtelijk onderzoek van het Bureau van de Aanklager van het Rwanda-tribunaal (ICTR, het Internationaal Straftribunaal voor Rwanda).¹ Het ICTR was na de genocide ingesteld om Rwandezen te berechten die waren beschuldigd van zeer grove schendingen van de mensenrechten. Het dertig pagina's tellende rapport was zo explosief

dat het meer dan tien jaar weggestopt was geweest. Uit het rapport bleek dat het tribunaal verscheidene dossiers had geopend over bloedbaden die het RPF in 1994 in heel Rwanda had gepleegd. Ook bleek dat de toenmalige aanklager van het ICTR, Carla Del Ponte, een onderzoek had geopend naar de moordaanslag op Hutu-president Juvénal Habyarimana. De aanslag op het presidentiële vliegtuig op de avond van 6 april 1994 is de gebeurtenis die wijd en zijd wordt beschouwd als het startsein voor de genocide. Del Pontes voorgangster, Louise Arbour, had een eerder onderzoek van Michael Hourigan van het ICTR stopgezet; zij zei dat het tribunaal geen mandaat had om de vliegtuigcrash te onderzoeken.

Uit het rapport dat Clarise naar mij gelekt had, bleek dat het tribunaal een strafrechtelijk onderzoek had geopend naar officieren van de afdeling Militaire Inlichtingendienst van het RPF. Ze werden ervan beschuldigd dat ze wreedheden hadden begaan tegen ongewapende Rwandezes, zowel Hutu's als Tutsi's. Het rapport leverde bewijs dat commando's uit het leger van Kagame niet alleen in de Hutu-milities waren geïnfiltrerd, maar ook hadden meegholpen aan het vermoorden van Tutsi's bij wegversperringen in Kigali in een poging om de genocide aan te wakkeren, een van de meest huiveringwekkende onthullingen uit het rapport. Onderzoekers hadden in het hele land plaatsen gevonden waar bloedbaden waren gepleegd en ze hadden bewijzen vergaard dat het door Kagame geleide Tutsi-leger duizenden Hutu-burgers had afgeslacht. En tot slot hadden medewerkers van het strafrechtelijk onderzoek een lijst opgesteld van personen die mogelijk aangeklaagd konden worden, onder wie Kagame zelf en enkele van zijn hoogste mannen.

Op het moment dat het rapport aan de aanklager werd overhandigd had het onderzoeksteam zo'n honderd getuigen verzameld. Van die mensen hadden er 41 een ondertekende verklaring aan het team gegeven, ook al zetten ze hun leven op het spel door naar buiten te treden. Het team had een lijst opgesteld van 518 potentiële getuigen op vier continenten. In 2013 en 2014 had ik tientallen andere ICTR-getuigenverklaringen verkregen en gelezen; vele ervan bevatten schokkende informatie over misdaden die het leger van Kagame had gepleegd. In die verklaringen beweerden getuigen dat soldaten en inlichtingenagenten van het RPF Rwandese Hutu's naar executieplaatsen hadden gelokt waar ze hen doodden met hakken, granaten of geweren, of de slachtoffers in trucks naar moordzones wegvoerden. Vele getuigen gaven toe dat ze zelf hadden meegewerkt aan die misdaden. De getuigenverklaringen beschreven een parallel universum van het 'Kagame-als-redder'-verhaal, en toch zijn die verhalen over wat zijn leger tijdens de genocide heeft aangericht tot nu toe alleen verteld via de niet-officiële kanalen, door de families van de slachtoffers en afvallige Tutsi-soldaten.

Door het leed en verdriet in het Rwanda van na de genocide wilden de meeste mensen gewoon een meer aanvaardbare constructie van de geschiedenis geloven: het verhaal van een moreel goed en gedisciplineerd RPF dat Rwanda van de ondergang heeft gered, dat heeft gevochten om de Tutsi's te redden van een genocide die de voormalige regering-Habyarimana centraal had gepland en door bereidwillige Hutu-beulen werd uitgevoerd. Dat verhaal was makkelijker te begrijpen dan wat er feitelijk was gebeurd, vooral voor degenen die de oorlogswaanzin ethisch wilden duiden. In de geaccepteerde versie werd het lijden van de Tutsi's geëxploiteerd, werden de Hutu's gedemoniseerd en werden de misdaden van het RPF tegen de Hutu's als gerechtvaardigd afgedaan omdat het represailles zouden zijn. Door dat verhaal ook konden Kagame, zijn politieke partij en zijn gewapende strijdkrachten de macht consolideren, miljarden dollars aan hulp opstrijken en een economisch wonder op hun conto schrijven. Door in dit verhaal van de genocide te geloven kon de internationale gemeenschap zich afzijdig houden toen commandanten van het RPF een oorlog ontketenden in het naburige Congo, waar sinds 1996 miljoenen mensen zijn omgekomen door het geweld en gevolgen van de oorlog. Door dat verhaal kon Kagame straffeloos opereren in eigen land, waar zijn regime een einde heeft gemaakt aan de vrijheid van meningsuiting, critici heeft vermoord of in de gevangenis gestopt, en tegenstanders in het buitenland scherp heeft bekritiseerd of met de dood bedreigd, zelfs journalisten als ikzelf.

Maar de dynamiek van het geweld in Rwanda is veel complexer geweest dan wat we erover weten uit de gangbare literatuur en media. Nadat het presidentiële vliegtuig was neergehaald, opereerden de Hutu-elites van de plattelandsgebieden (afkomstig uit het leger, de politiek en het bestuur) aanvankelijk in een politiek vacuüm. Sommigen van hen weerstonden de oproep om Tutsi's te doden, maar vele anderen spoorden Hutu-milities en burgers aan tot moord en verkrachting. Deze misdaden werden in het openbaar gepleegd, op klaarlichte dag, en met weinig tot geen wroeging of zorgen om een tegenreactie.

In de gebieden die het RPF veroverd of al in handen had, werkten de soldaten en inlichtingenagenten met een vergelijkbare etnische ijver. Maar zij waren voorzichtiger: in het verborgene sloten ze gebieden af en vermoordden ze Hutu's met grote precisie. Ze zetten mobiele doodseskaders in, die de Hutu's in hun eigen dorp vermoordden. Ze namen grote groepen Hutu's mee naar gebieden waar niet-gouvernementele ontwikkelingsorganisaties (ngo's) en VN-instanties de toegang was ontzegd. In het nachtelijk donker voerden ze ontheemde Hutu's weg met trucks, vermoordden hen en verbrandden hun lichamen met behulp van benzine of diesel. Deze gruweldaden vonden

hoofdzakelijk plaats in de buurt van Gabiro, een opleidingskazerne van het leger in het Nationaal Park Akagera in Rwanda. Delen van het park werden openluchtcrematoria en de as van de mensen werd in de meren daar uitgestrooid. Het was massamoord die nauwelijks een spoor naliet.

Hoewel er diverse pogingen zijn gedaan om een schatting te geven van het aantal Tutsi's dat tijdens de genocide is gedood — historici en mensenrechtenorganisaties menen dat het om een cijfer van tussen de 500.000 en 1.000.000 mensen gaat — zijn de schaal en de reikwijdte van het geweld van het RPF jegens de Hutu's grotendeels onbekend, en dat zal waarschijnlijk nog jaren zo blijven. Er hangt nog steeds een omerta rond deze kwestie. Maar er is nauwelijks een nog gewelddadiger regime te vinden dat zo bewonderd en met lof overladen wordt dan de regering van het Rwandees Patriottisch Front. Kagame en zijn apparaat hebben door hun daden het morele gezag verspeeld om te regeren en zouden meteen aangeklaagd hebben moeten worden voor hun misdaden toen de onderzoekers van de VN de bewijzen daarvoor hadden verzameld. Dat is niet gebeurd. Toen Carla Del Ponte duidelijk maakte dat ze van plan was om bevelhebbers van het RPF aan te klagen, werd ze in opdracht van de Verenigde Staten uit haar functie van aanklager gezet.

Uiterst onderdanig tegenover Kagame zette haar opvolger, Hassan Bubarac Jallow, verdragingsstactieken in, in plaats van die aanklachten verder op te pakken. Uiteindelijk onderschreef hij de gedachte dat het RPF een bevrijdingsoorlog had gevoerd die een einde had gemaakt aan de genocide. Daarmee had het RPF het recht verdiend om zichzelf te vervolgen, zonder verdere vragen. Ook adviseerde Jallow om cruciale zaken tegen het RPF over te brengen naar Kigali, de hoofdstad van Rwanda. Verder maakte hij duidelijk dat hij in het belang van de 'nationale verzoening' zijn ruime discretionaire bevoegdheid als aanklager zou gebruiken om alleen Hutu-*génocidaires* aan te klagen, die volgens hem de grootste verantwoordelijkheid droegen voor het geweld. Daardoor verleende hij Kagame de facto immuniteit en kon deze niet worden vervolgd, iets waarop de Verenigde Staten, de grootste bondgenoot van het RPF, na afloop van de genocide hadden aangestuurd.

Maanden nadat Clarise Habimana, mijn klokkenluider van het ICTR, mij die eerste e-mail had gestuurd, stuurde ze me nog een document; daaruit bleek welke deal Rwanda en de Amerikaanse gezant voor oorlogsmisdaden, Pierre Prosper, in 2003 hadden gesloten.² Met die overeenkomst kreeg het RPF in feite een vrijbrief. Wat het ICTR had opgeleverd was duidelijk toen het er in december 2015 mee ophield: de Verenigde Naties hadden met succes een elitegroep van massamoordenaars beschermd en hadden toegestaan dat het hof zelf een instrument van onrechtvaardigheid was geworden.

De naar mij gelekte VN-documenten komen neer op een historisch eerherstel voor de slachtoffers van Kagame. Ze getuigen ook van de moed van jonge Tutsi's die deel hadden uitgemaakt van een wreed regime maar zich daaraan hadden ontworsteld, en het risico liepen scherp veroordeeld en gedood te worden door de waarheid te vertellen. Kagame heeft zich zwaar verkeken op de mengeling van woede en schaamte die veel van deze mannen voelden nadat ze verwerpelijke daden hadden gepleegd. Een soldaat die deel had uitgemaakt van een mobiele moordeenheid in Ngondore vertelde mij dat voordat tientallen Hutu-mannen, -vrouwen en -kinderen werden doodgeschoten, ze werden vastgebonden en op de rand van een steile heuvel moesten gaan zitten in de buurt van een theeplantage, met hun rug naar de soldaten toe.³ Hij gaf toe dat ze dag in dag uit op dezelfde manier te werk gingen: in april 1994 schoten de andere soldaten en hij systematisch hun geweren leeg op de lichamen van in totaal tweeduizend burgers op die heuvel. De herinnering aan deze executies laat hem nooit meer los.

Op mijn reis in 1997 naar Congo ontmoette ik vluchtelingen in de regenwouden ten zuiden van Kisangani en in doorgangskampen. Ik ging naar Mbandaka, een stadje op de evenaar, en toen door naar het zuiden naar de hoofdstad Kinshasa. Vervolgens ging ik naar Goma terug en stak ik te voet de grens over naar Gisenyi in Rwanda, om daarna via Ruhengeri naar Kigali en het omringende platteland te gaan. Die reis, en dan vooral mijn uitstap naar de Congolese jungle, was een zware beproeving: ik zag er ontstellend leed dat me zwaar heeft aangegrepen. Heel lang was ik er niet zeker van of ik ooit het verhaal zou kunnen vertellen van wat ik daar gehoord en gezien had.

Het heeft me twintig jaar gekost om me te herpakken, om wat ik gezien had en de emoties van die reis van me af te schudden. Maar ik bleef praten met slachtoffers en waarnemers van het geweld dat de regio in zijn greep heeft. De afgelopen vijf jaar heb ik me fulltime gewijd aan het onderzoeken van de dynamiek van het geweld van Kagame voor, tijdens en na de genocide. Wat mij tijdens mijn verslaggeving steeds heeft geïnspireerd is de kracht van het geheugen en hoe het werkt om angst te overwinnen. Dit boek getuigt van de moed van zo'n tweehonderd directe en indirecte getuigen van de misdaden van het RPF, met inbegrip van functionarissen die hebben gewerkt bij het VN-tribunaal dat na de genocide is ingesteld. Al degenen die mij hun verhaal hebben verteld en mij diep in hun binnenwereld hebben toegelaten ben ik dankbaar. Zoals uit hun getuigenverklaringen blijkt, heeft Kagame deze misdaden niet alleen begaan. Hij opereerde — en opereert nog steeds — met aanzienlijke politieke dekking. Het verbaast me nog steeds bijzonder op welke manieren hij er allemaal mee weggekomen is.

Geweld is nooit iets abstracts voor het slachtoffer of de dader. In *De waarheid over Rwanda* geef ik het geweld in Rwanda en Congo een gezicht. Ik heb de namen genoemd van degenen van wie wordt gezegd dat zij de afschuwelijkste misdaad van alle misdaden hebben georganiseerd. Uit veiligheidsoverwegingen kan ik echter niet de echte namen noemen van de meeste getuigen die met mij hebben gesproken of die mij documenten voor dit boek hebben gegeven. Kagame blijft een machtig, beschermd en gevaarlijk figuur.